

ישיבת הפתל - ירושלים
שיחת הגאון הרב אביגדר הלוי נבנצל שליט"א
לפרשת ויחי תשס"ו
(ליל י' בטבת)
"פחז כמים" - המניעים לחטאו של ראובן, והשלכותיו

הברכות. כדי שהברכות ישפיעו, יש צורך שהברכות ישענו על נתונים קיימים מסויימים. מה הם הנתונים שעליהם הברכה צריכה להשען? - הנתונים שעליהם הברכה צריכה להשען, הם כוחות הנפש של המתברך. אם הברכה נשענת על כוחות הנפש של המתברך, היא אכן פועלת על עתידו. אבל אם היא אינה נשענת על כוחות הנפש שלו - היא אינה משפיעה על עתידו.

ממילא יוצא, שאם יעקב מברך את השבטים, הרי שהברכות השונות מבוססות על כוחות הנפש של כל אחד ואחד מהם. יעקב רואה אלו כוחות נפש יש לאפרים ומנשה, ואלו כוחות נפש יש לשאר השבטים, ובהתאם לכך הוא מברך כל אחד ואחד מהם, שכוחות הנפש שלו יבאו לידי ביטוי ויצאו אל הפועל לטובה. מה שטוב ליהודה, זה להיות מלך על ישראל; ומה שטוב לזבולון, זה לשכון על חוף הים - כל שבט מה שמתאים לו. אם חלילה היה אומר שכוחות הנפש שלהם יצאו אל הפועל שלא לטובה, היו באמת יוצאים להפך, לדברים רעים. אבל כיון שברך לטובה, הרי שהברכה פועלת על העתיד, שכוחות הנפש של השבטים אכן יצאו לטובה.

נטילת הכהונה והמלכות מראובן - לטובתו ולטובת ישראל

יעקב מברך את בניו, אבל יחד עם זה הוא מוכיח את ראובן, שמעון ולוי. צריך להבין, שגם התוכחה והעונש שיעקב נותן להם - הם ברכה, ולא קללה ח"ו. יעקב מבין, שלפי כוחות הנפש שלהם, טוב שיקבלו כעת נזיפה מסוימת. לגבי שמעון ולוי - יעקב מבין, שהחיבור ביניהם הוא סכנה עבורם; יש בהם יותר מדי אף וכעס, ולכן לא טוב שיהיו מחוברים יחד. ממילא התיקון לזה הוא - "אחלקם ביעקב ואפיצם בישראל" (בראשית מט, ז), כדי שלא ישתמשו יותר מדי במידות האף והחימה, ולא יביאו חורבן לעולם. הפיזור שיעקב מפזר אותם הוא אפוא ברכה עבורם, ולא קללה ח"ו; כיון שכוחות הנפש שלהם (ושל כל שבט ושבט) עתידים לעבור בירושה לצאצאיהם, ממילא צריך לדאוג שלא יהיה יותר מדי כעס בעולם, לכן "אחלקם ביעקב ואפיצם בישראל". גם ראובן מקבל גערה: "ראובן בְּכֹרֵי אֶתְּחִיל... יְתֵר שְׂאֵת וְיְתֵר עֵז" (שם, ג) - בְּכֹרֵי אֶתְּחִיל, ראוי היית להיות יְתֵר על אֶתְּחִיל בכהונה ובמלכות, ולקבל פי שנים בנחלת ארץ ישראל (אונקלוס שם); אך "פְּחֹז פְּמִיָּם, אֶל תֹּתֵר" (שם, ד) - בגלל שפְּחֹזָתְךָ כמים, לא תזכה להיות יְתֵר על אֶתְּחִיל, ומעלות אלו ינתנו לאחרים (כהונה ללוי, מלכות ליהודה, ופי שנים ליוסף - מנשה ואפרים). למה נלקחים ממך המעלות הללו? - לא כעונש, אלא לטובתך! כי מלך, אסור שיהיה פחז כמים. מלך צריך שיהיה מתון, כדי שישקול בדעתו היטב מה טוב לְעַם,

בְּרַפְתָּ יַעֲקֹב לְשִׁבְטִים - גִּילּוֹי הָעֵתִיד, או יצירת העתיד?

אנו קוראים בפרשתנו על הברכות שברך יעקב את בני יוסף - מנשה ואפרים (בראשית מח, ה-כב), ואחר כך את כל שאר השבטים (שם מט, א-ז). גם בפרשות הקודמות קראנו על הברכות שברך יצחק אבינו את יעקב (בפרשת תולדות), ובסוף התורה - הברכות שמברך משה רבנו את ישראל (בפרשת וזאת הברכה). כמובן, ברכות אלו אינן ברכות בעלמא, כדרך שאדם מאחל לחברו: "תהיה בריא" וכיו"ב. ברכות אלו הן ברכות הנאמרות מפיהם של נביאים, שאומרים את דבריהם ברוח הקדש. המשקל שלהן לגבי עתידו של מקבל הברכה, הוא אפוא גדול מאד. אלא שיש לברר: האם ברכות אלו רק מגלות את העתיד, דהיינו: הנביא יודע ברוח הקדש מה יהיה עתידו של המתברך, ומודיע לו על כך בברכה, או שמא יש בברכה יותר מכך: הברכה לא רק מגלה את העתיד, אלא יוצרת את העתיד. מפני שהנביא ברך כך וכך, לכן יקרה כך וכך.

נראה שההבנה השניה היא הנכונה. מניין? מן הקפידא הגדולה שהיתה לרבקה אמנו, שיעקב יקבל את הברכות מיצחק אבינו, ולא עָשָׂו. אם הברכה רק מבררת את העתיד, וכוונתו של יצחק היא לגלות לעָשָׂו מה יהיה עמו בעתידו, לשם מה טורחת רבקה שיעקב יעמד לפני יצחק ולא עָשָׂו? איזו תועלת תצמח מכך ליעקב? אלא ודאי מוכח מכאן, שהברכות פועלות על המתברך, ואם היה עָשָׂו עומד לפני יצחק, היו הברכות פועלות עליו. לכן רצתה רבקה שיעקב יקבל את הברכות מיצחק ולא עָשָׂו, כדי שהברכות תפעלנה עליו ולא על עָשָׂו.

עוד יש להוכיח כדברינו, מדברי חז"ל שאמרו (ברכות נה, ב): כל החלומות הולכים אחר הפה, שנאמר: "וייה כאשר פתר לנו - כן היה" (בראשית מא, יג). כלומר: בגלל שיוסף פתר את החלומות כפי שפתר, לכך התגשמו החלומות כפי שהתגשמו. אם היה פותר אחרת - היו מתקיימים באופן אחר. ואם חלום, שהוא רק אחד משישים בנבואה (ברכות נו, ב), כך - כל שכן ברכותיהם של יצחק יעקב ומשה, שהן נבואות גמורות, שהעתיד תלו בהן, ולא רק מתגלה על ידן.

והנה, פשוט וברור, שהכלל שאמרו חז"ל "כל החלומות הולכים אחר הפה", אינו תקף אלא במקרה שיש קשר בין הפתרון לחלום. למשל: כשיוסף פותר את חלומו של שר המשקים, ואומר לו: "שְׁלֵשֶׁת הַשָּׁנָיִם - שְׁלֵשֶׁת יָמִים הֵם" (בראשית מ, יב), הוא לא יכול לפתור ולומר ששלשת השריגים יהיו ארבעה עשר יום. על פתרון כזה לא נאמר "כל החלומות הולכים אחר הפה", והוא לא יתגשם, שכן אין כל קשר בינו לבין החלום. הפתרון מוכרח להשען על נתונים שהיו בחלום, ורק אז אופן הפתרון משפיע על העתיד. כך גם לגבי

וגם המלכות אינם ראויים אפוא למי שהוא פחז כמים, ועל כן מעבירים אותם מראובן, ומוסרים אותם לאֶחָיו. משה רבנו מפרט לישראל את החסדים שה' עשה איתם: "וְאֹלֶךְ אֲתֶכֶם אַרְבַּעִים שָׁנָה בַּמִּדְבָּר, לֹא בָלוּ שְׁלֹמֹתֵיכֶם מֵעַלְיֶיכֶם" - זהו באמת חסד גדול; "וְנִעַלְךָ לֹא בִלְתָה מֵעַל רִגְלֶךָ" - גם זה חסד; "לֶחֶם לֹא אֲכַלְתֶּם" - אלא מִן הַשָּׁמַיִם. פְּלֵאֵי פְּלֵאִים! "וַיִּיַן וַיִּשְׁכַּר לֹא שִׁתִּיתֶם" - אלא רק מים (דברים כט, ד-ה). וקשה לכאורה: מה כאן הטובה הגדולה? הרי ישראל היו יכולים לטעון: "חבל באמת שה' לא נתן לנו יין. היינו מעדיפים לשתות גם יין, לא רק מים!" אולי התשובה על זה מונחת בהמשך הפסוק: "וַיִּיַן וַיִּשְׁכַּר לֹא שִׁתִּיתֶם, לִמְעַן תִּדְעוּ כִּי אֲנִי ה' אֱלֹהֵיכֶם". הרי ה' רצה שישראל ילמדו במדבר לדעת את ה'. ואם כן, הרי אי אפשר לשתות יין. אם יש יין - הדעת מבלבלת. בפורים, כשאנו רוצים להגיע למצב של "עד דלא ידע", אז טוב לשתות יין. אבל בארבעים שנה שישראל צריכים ללמוד לדעת את ה', הם לא מקבלים יין, כי יין סותר לידעוהו. לכן גם כהן ומלך לא טוב שישתו יין, כפי שהסברנו.

מה היה חטאו של ראובן?

כפי שראינו, ראובן הוא "פחז כמים", ולכן נלקחים ממנו הכהונה והמלכות. בגלל מה נאמר על ראובן "פחז כמים"? - "פִּי עֲלִיתִי מִשְׁפָּכֵי אֲבִיךָ, אִז חֲלַלְתָּ יְצוּעֵי עֲלֵה" (בראשית מט, ד). הכוונה היא, כמובן, לחטא בלהה, המובא בפרשת וישלח: "וַיֵּלֶךְ רְאוּבֵן וַיִּשְׁכַּב אֶת בִּלְהָה פִּילַגֶּשׁ אֲבִיו" (שם לה, כב).

הגמרא אומרת על פרשה זו: "כל האומר ראובן חָטָא, אינו אלא טועה" (שבת נה, ב). כלומר: כל האומר שראובן חָטָא בַּחֲטָא הַכְּתוּב בו, כפי שמשמע מפשוטו של מקרא - אינו אלא טועה. מה פירוש "אינו אלא טועה"? למה לא נקטו לשון קצרה, "כל האומר ראובן חָטָא, טועה"? נראה שרצו לומר לנו בזה, שהאומר "ראובן חטא" (כפשוטו של מקרא), טועה לא רק בהבנת פרשת ראובן ובלהה, אלא בכל גישתו לתורה! הוא "אינו אלא טועה" - בכל מקום ומקום שלומד בתורה! מדוע? מפני שכל התורה כולה מלמדת אותנו, עד כמה הקדושה רחוקה מן הטומאה, ועד כמה מדובר בשני הפכים קטביים, שעולם ומלואו מבדיל ביניהם, ואין שום אפשרות שידורו בכפיפה אחת. ואם כן, לא יתכן שאדם מצד אחד יכשל בעבירה כל כך חמורה, בתאוה כל כך שפלה, ומצד שני שמו יכתב על אבני החושן והאפוד לזכרון לפני ה' (שמות כח, יב; ושם, כט), להיות מליץ ישר על עם ישראל. מי שחושב שהדבר כן יתכן - אינו אלא טועה בהבנת כל התורה כולה. הוא אינו מבין כלל את התורה, ואת היסוד הגדול המונח בה, שקדושה וטומאה לא הולכות יחד.

ה'כתב והקבלה' מביא ראייה יפה מלשון הכתוב עצמו, שלא היה כלל מעשה אישות בין ראובן לבלהה: יש הרי הבדל בתורה, בין לשון הליכה ללשון ביאה. הליכה מציינת תמיד יציאה, וביאה מציינת כניסה. כשמשעה מצטוו לפגוש את פרעה על היאור, מחוץ לארמונו, נאמר לו: "לֵךְ אֶל פְּרַעֲהוֹ" (שמות ז, טו). לעומת זאת, כשמצטוו לפגוש את פרעה בארמונו, נאמר לו: "בֹּא אֶל פְּרַעֲהוֹ" (שם, כו; ט, א; י, א). והנה, במעשה בלהה נאמר: "וַיֵּלֶךְ רְאוּבֵן" (בראשית לה, כב),

איך לנהל את המדיניות עם שאר אומות העולם, איך לדאוג שהעם ילך בדרך התורה, האם יותר טוב להטיל עליהם הרבה מיסים או מעט מיסים, האם טוב עבורם לנהל הרבה מלחמות או פחות מלחמות - כל אלו הם נושאים שצריך בהם שיקול דעת רב, ומלך שהוא פחז כמים, לא ישקול את הדברים עד הסוף. לכן, לא טוב לָעֵם, וגם לא טוב למלך, אם אין למלך מספיק שיקול דעת. ממילא, נטילת המלכות מראובן היא ברכה - לו ולאחרים - ולא קללה ח"ו.

חז"ל אומרים: "אם יהיו כל הַיָּמִים דָּיו, וכל האגמים (כלומר, הקנים הצומחים באגמים) קולמוסים, וְשָׁמַיִם יריעות, וכל בני אדם לבלרין - אין מספיקים לכתוב חללה של רשות" (שבת יא, א). כלומר, לא יספיקו לכתוב ולתאר את עומק חלל לבו ואת היקף מחשבותיו של מלך. מלך "צריך להיות לו לב לכמה מדינות, למס הקצוב, ולכמה מלחמות ולכמה משפטים, והכל ביום אחד" (רש"י שם). הוא צריך לשקול את כל הנתונים ואת כל הסיבוכים שעלולים להגרם מכל מהלך שינקוט בו. כגון: אם יוצא למלחמה על ארם, צריך לשקול מה תהיה תגובת פלשתים, ומה תהיה תגובת עמון ומואב, ובתוך עם ישראל אלו תגובות תהיינה, ועוד ועוד. הוא צריך היקף מחשבות רחב מאד, להקיף את הבעיה מכל צדדיה המדיניים, הבטחוניים, הכלכליים ואחרים. "לב מלכים אין חֶקֶר" (משלי כה, ג). אי אפשר על כן לכתוב את חללה של מלכות. ממילא על המלך להיות מתון, ולא פזיז שאינו חושב מחשבות, ומחליט מהיום למחר מה לעשות.

[זהו אולי גם הפירוש בדברי הגמ' במס' מגילה (טו, ב), ששואלת: "מה ראתה אסתר שזימנה את המן למשתה"? הרי יכולה היתה לספר לאחשוורוש דברים כהווייתם בלי המשתה! הגמרא מתרצת ומביאה כמה וכמה נימוקים לעשיית המשתה. תנא אחד אומר נימוק כזה, תנא אחר אומר נימוק אחר, וגם אמוראים אומרים שם כמה וכמה טעמים. אחר כך מביאה הגמרא, שרבה בר אבוח פגש את אליהו הנביא. שאל את אליהו: מה היה הנימוק האמיתי של אסתר המלכה, שבגללו הזמינה את המן למשתה? אמר לו אליהו: "ככולהו תנאי וככולהו אמוראי". כלומר: אסתר זימנה את המן למשתה מחמת כל הנימוקים שאמרו התנאים והאמוראים גם יחד! איך זה שכל תנא ואמורא לא חשב אלא על נימוק אחד, ואילו אסתר חשבה על כל הנימוקים גם יחד? אולי מותר לומר, שזהו מפני שאסתר היתה מלכה. למלכה יש היקף! היא בודקת את כל הבחינות האפשריות. היא מקיפה את כל הבעיות "מהודו ועד כוש", ורואה את כל הצדדים למה כדאי להזמין את המן למשתה. אמנם אפשר לומר שהגיעה לכך מפני שהיתה נביאה, אבל אולי מותר לומר גם שהגיעה לכך מפני שהיתה מלכה. זהו "חללה של רשות".]

גם כהן, אסור שיפעל בפחזות. עליו היות מיושב היטב בדעתו, איך לעשות את העבודה ואלו כוונות לכוון בה, "ולהבדיל בין הקדש ובין החל ובין הטמא ובין הטהור" (ויקרא י, י) - בין עבודה קדושה למחוללת (רש"י שם). מטעם זה צותה התורה על הכהנים שלא לעבוד במקדש כשהם שתויי יין (ויקרא י, ט), כי אז אין לכהן את ישוב הדעת הנדרש לעבודה. גם למלך אין ראוי להרבות בשתית יין, כפי שאומרת בת שבע לשלמה בנה: "אַל לְמַלְכִים, לְמוֹאֵל, אֶל לְמַלְכִים שְׁתוּ יַיִן" (משלי לא, ד). כי המלך והכהן זקוקים לישוב דעת רב, כפי שהסברנו לעיל, ואין הם יכולים למלא את תפקידם כשהם הלומי יין. גם הכהונה

כנראה שהתשובה היא זו: בכל עבירה שאדם עובר, ישנם שני מרכיבים הטעונים תשובה: א'. עצם מעשה העבירה, ב'. המידה הרעה שהביאה לאותה עבירה (ע"י רמב"ם הלכ' תשובה פ"ז ה"ג). אפשר א"כ לומר, שלמרות שעל עצם מעשה העבירה אכן עשה ראובן תשובה גמורה, אבל במה שנוגע לפחזות, שהיא המידה שהביאה את ראובן לאותה עבירה - בזה ראה יעקב, שראובן לא עקר מעצמו מידה זו לגמרי, ועל כן הוכיח אותו: "פחזו כמים". את החטא עצמו תקנת, אבל את הגורם לחטא, את הפחזות - לא תקנת. ועל כן - "אל תותר". אינך ראוי לכהונה ולמלכות, לא אתה ולא צאצאיך. כי מידות עוברות בירושה לאורך דורות רבים. חז"ל מספרים למשל על אדם אחד שהיה בזמנם, שעל כל דבר היה אומר: "דוננו דיני!" כלומר, לא היה מתפשר לעולם, אלא דורש להעמיד כל דבר וענין לדין; וקבעו חז"ל על פי זה, שמוצאו משבט דן, שנאמר בו: "דן ידין עמו" (בראשית מט, טז), ואשר על כן הוא מחפש תמיד את הדין ולא מוכן לפשרה (פסחים ד, א). יותר מאלף שנה אחרי דן בן יעקב, עדין נשארה המידה הזאת אצל בניו, שהאיש הזה אינו מוכן להתפשר ומעוניין רק בדין! עוד מספרים חז"ל (שם), על אדם אחד שהיה בזמנם, שבכל הזדמנות היה משבח את המגורים על שפת הים, ובדקן ומצאו שמוצאו היה משבט זבולון, שנאמר בו: "זבולן לחוף ימים ישכך" (בראשית מט, יג). גם כאן, יותר מאלף שנה אחרי זבולון, עדין נשארה אצל צאצאיו המידה הזו, לרצות לגור על חוף הים.

כך גם אצל ראובן. ראובן נכשל במה שנכשל ועשה תשובה, אבל יעקב אבינו רואה, שאת המידה שהביאה לחטא - ראובן לא תיקן, והיא עתידה לעבור בירושה גם אל בניו, ולכן צריך לדאוג שבניו לא יהיו מלכים וכהנים, שכן מידת הפחזות מפריעה לתיפקודם התקין, כפי שהסברנו לעיל.

אפילו אם מידה מסויימת מנוצלת אצל המוריש לטובה, יתכן שאצל היורש היא תשמש לרעה. לאה אמנו יוצאת מביתה לקראת יעקב אבינו - "ותצא לאה לקראתו ותאמר אלי תבוא" (בראשית ל, טז) - ובזכות יציאה זו היא זוכה להעמיד את שבט יששכר, שבט של חכמי תורה גדולים יותר מכל שאר השבטים, "יודעי בינה לעתים, לדעת מה יעשה ישראל" (דהיי"א יב, לב. וע"י רש"י בראשית מט, טז). מידת ה"יצאנות" (=יציאה מן הבית) של לאה, עוברת בתורשה אל דינה: "ותצא דינה בת לאה לראות בבנות הארץ" (בראשית לד, א). למה נאמר "בת לאה"? וכי איננו יודעים מכבר שדינה היא בת לאה?! אלא רצה הכתוב להדגיש בזה, שיציאתה של דינה לראות בבנות הארץ, נבעה מתכונה של יציאות שירשה דינה מאמה. אלא שלעומת היציאות של לאה, שיוצא ממנה יששכר - מן היציאות של דינה קורה מה שקורה עם שכם וחמור. כי למרות שדינה ירשה מאמה את מידת היציאות, אבל את השימוש במידה זו בקדושה גמורה לשם שמים - לא ירשה; ולכן אצלה מידת היציאות גרמה למכשול, לכל הפרשה של שכם וחמור.

הגר"ר חיים מוולוז'ין ז"ל הרי הסביר על הפסוק: "מתהלך בתמו צדיק אשרי בניו אחריו" (משלי כ, ז): "כי כמה מידות שהצדיק טרח ויגע להשיגן, לבניו אחריו המה כטבע מוטבע, ובקצת יגיעה יגיעו לזה, כמו שנראה בחוש, שרבים מעמי הארץ מהיהודים מוסרים את עצמם על קידוש השם, והוא

ולא: "ויבא ראובן". משמע: רק הוצאת בלהה מרשות יעקב היתה כאן, אבל ביאה של ראובן אליה - לא היתה כאן. מה היה א"כ חטאו של ראובן אליבא דאמת? בגמרא (שבת נה, ב) מובאות כמה דעות בזה. לפי דעה אחת, אכן ביקש לחטוא עם בלהה, אך למעשה לא חטא. לפי דעה אחרת בגמרא, אפילו מחשבת חטא שכזה לא עלתה על לבו של ראובן. הוא לא חמד את בלהה לעצמו ח"ו, אלא רק מנע את יעקב מלהיות באוהל של בלהה - בלבד יצועי אביו. מדוע עשה זאת? מסבירה הגמ', שעשה זאת בגלל חשבון של כיבוד אָם: "עלבון אמו תבע. אמר: אָם אחות אמי (רחל) היתה צרה לאמי; שפחת אחות אמי (בלהה) תהיה צרה לאמי?! בשלמא רחל היתה מתאימה להיות צרה ללאה אמי, שכן גם רחל היא מן האמהות הקדושות, כאמי. אבל בלהה, שפחת רחל, גם היא תהיה צרה לאמי! בלהה אינה מתאימה להיות צרה לאמי! אין שום דמיון בינה לבין אמי. אמנם גם בלהה צדקת, אבל לא באותה מדרגה כמו האמהות הקדושות. היא אינה נמנית בין האמהות הקדושות. מה שמניע אפוא את ראובן, הוא חשבון של כיבוד אָם. ולא סתם אָם, אלא אָם שהיא מן האמהות הקדושות.

ובכל זאת, מעשהו של ראובן אינו נקי מכל רבב. היה צריך להתחשב יותר בכבודו של יעקב. הרי יעקב הוא אביו, והוא רבו, והוא גדול הדור ונביא - היה צריך לסמוך עליו, שאם מצא לנכון לחיות עם בלהה בחיי לאה אמו, ודאי שיש לו איזה שיקול לנהוג כך (ע"י רש"י שבת נה, ב ד"ה אחת של שכניה); וגם אם אינו מבין את השיקול של אביו, היה לו לשאול אותו בדרך כבוד, ולא לבלבל את יצועיו. לרוב הסיטותו לשמור על כבוד אמו, פגע ראובן בכבוד אביו.

אם זה היה כל חטאו של ראובן, שבלבל את יצועי אביו, למה מתבטאת התורה בלשון בוטה כל כך על ראובן, כאילו חָטָא בגופה של עבירה חמורה של אשת אב? - מפני שהתורה מדברת לפי מדרגתו של ראובן. דוקא מפני שראובן הוא גדול כל כך, מן השבטים הקדושים שעל כתפיו של הכהן הגדול, לכן כל פגם קטן אצלו לפגם גדול יחשב, כאילו חָטָא בחטא גדול ונורא עד מאד. משל למה הדבר דומה? לשריטה קטנה בגופו של חפץ. אם החפץ הוא מרגלית יקרה, הרי שהשריטה מורידה את ערכה באופן ניכר. לעומת זאת, אם בגרוטאה של מתכת עסקינן, הרי שהשריטה בה אינה מעלה ואינה מורידה מאומה. הפגם הנגרם א"כ לראובן ע"י עוון קל מאד, אינו יכול להגרם אצל אדם מן השורה אלא ע"י שיעבור עברה חמורה מאד. לכן, כדי שנבין עד כמה פָּגַם המעשה שעשה ראובן בערכו, מתאר לנו הכתוב את מעשהו כמעשה חמור לפי ערכו.

מדוע לא הועילה תשובתו של ראובן?

והנה, אחרי הכל, בזמן שיעקב מברך את בניו, עשה כבר ראובן תשובה, שנאמר (במכירת יוסף): "וישב ראובן אל הבור, והנה אין יוסף בבור" (בראשית לו, כט). היכן היה ראובן בשעת מכירת יוסף? "עסוק היה בַּשְּׂקוֹ ובתעניתו על שבלבל יצועי אביו" (ע"י רש"י שם). הוא עשה תשובה על מעשהו, וגם הודה ברבים שהוא זה אשר בלבד יצועי אביו, כדי שלא יפול חשד על אחד מן האחים (סוטה ז, ב). איך א"כ מדבר יעקב קשות כל כך אל ראובן? הרי אסור לומר לבעל תשובה: "זכור מעשיך הראשונים" (משנה ב"מ נה, ב).

אותה קנאה נגד שכם ונגד יוסף, אבל התוכחה של יעקב פועלת עליהם במידה שונה. לוי לוקח את התוכחה באופן משמעותי לתשומת לבו, ואילו שמעון, כנראה שלקח אותה פחות לתשומת לבו, ושינה פחות את המידה שלו או את הדרך שלו. לכן לוי זוכה אח"כ להיות שבט מנהיג בעם ישראל, ואילו שבט שמעון - כמעט אינו מורגש בדברי ימי עמנו. גם אם שניהם מתחילים מאותה נקודה, אבל מסיימים בנקודות שונות לגמרי.

הפיכת הצומות לימים טובים - מתי ובאיזה

תנאי?

הנביא אומר: "כה אמר ה' צב-אות: צום הרביעי וצום החמישי וצום השביעי וצום העשירי - יהיה לבית יהודה לששון ולשמחה ולמִעֲדִים טובים, וְהָאֶמֶת והשלום אֶהְיֶה" (זכריה ח, ט). כלומר: הצומות יהפכו למועדים טובים, בתנאי שנאהב את האמת והשלום (רד"ק ומצודות שם). וצריך להבין: הרי ודאי שהגאולה העתידה תלויה בכך שנתחזק בקיום כל תרי"ג המצוות; מדוע אפוא מדגיש הנביא דוק את הצורך בהתחזקות באהבת האמת והשלום? מה מיוחד בשני הדברים האלה?

אולי מותר לומר כך: ה'מסילת ישרים' מסביר (כפ"ט), שסוף חורבן בית ראשון היה ע"י המעשה של גדליה בן אחיקם, שלא האמין לדברי יוחנן בן קִרְחָ ושרי החיילים, שבאו אליו ואמרו לו שישמעאל בן נתניה מתנכל לו להמיתו (ירמיהו מ, יג-יד). נכון שאסור לקבל לשון הרע, אבל "מיחש ליה מבעי" (נדה סא, א), ואם כן היה עליו לחשוש לדברים ששמע, ולנקוט אמצעי זהירות מתאימים. אבל גדליה מחליט להחמיר על עצמו ולהתרחק מאיסור לשון הרע תכלית הריחוק, ועל כן אינו מאמין כלל לדברים ששמע, ומחזיק אותם לדברי שקר גמורים (ירמיהו מ, טז). ממילא אינו נוקט כל אמצעי זהירות. בסופו של דבר אכן בא ישמעאל בן נתניה, והורג את גדליה ועוד כמה יהודים, שהכתוב מכנה אותם: "האנשים אשר הכה ביד גדליהו" (שם מא, ט), ואמרו חז"ל: "וכי גדליה הרגן? והלא ישמעאל הרגן! אלא מתוך שהיה לו לחוש לעצת יוחנן בן קרח ולא חש, מעלה עליו הכתוב כאילו הרגן" (נדה שם).

ה'מסילת ישרים' ממשיך ומבאר, שגם החורבן שני נגרם ע"י חסידות שלא במקומה. בר קמצא מביא למקדש קרבן ששלח בידו הקיסר (ובדרך הטיל בו בר קמצא מום), ורבי זכריה בן אבקולס איננו מרשה להקריב אותו, למרות הסכנה הנשקפת לתושבי יהודה, אם ישמע הקיסר שפרכו להקריב את הקרבן ששלח. מדוע סרב רבי זכריה בן אבקולס להקריב את הקרבן? - "שמא יאמרו בעלי מומין קרבין לגבי מזבח" (גיטין נו, א). מצד שני, הוא גם לא מוכן שיהרגו את בר קמצא, כדי שלא ילך וילשין לקיסר. מדוע לא הסכים להריגת בר קמצא, למרות שהיה לו דין של רודף גמור על כלל ישראל? - שמא יאמרו שלא בגלל רדיפתו הרגוהו, אלא מפני שהטיל מום בקדשים, וילמדו מזה בטעות שהמטיל מום בקדשים נהרג. לבסוף הלשין באמת בר קמצא לקיסר, ונסתבב מזה חורבן הבית השני. אומרת על כך הגמ': "ענוותנותו של רבי זכריה בן אבקולס החריבה את ביתנו, ושרפה את היכלנו והגליתנו

מוטבע בנו מאבינו אברהם, שמסר נפשו לאור כשדים על אמונתו. וכן כל העשרה נסיונות [שנתנסה בהם אברהם אבינו], היו להשיר הדרך לפנינו [שנוכל גם אנו לעמוד בנסיונות דומים]" (רוח חיים' עמ"ס אבות פ"ה מ"ג). אם יהודי עולה במסירות נפש לא"י, הרי זה מכח אברהם אבינו שעשה כן. ואם יהודי מכוין למסור עצמו על קידוש השם, או למסור את בנו על קידוש השם, הרי גם זה מכח אברהם אבינו, שמסר עצמו לשריפה על קידוש השם בכבשן האש באור כשדים, ואת בנו לשחיטה בהר המוריה.

הגמרא מביאה מעשה באשה, ששבעה בניה נהרגו ע"י הקיסר מפני שלא רצו להשתחוות לעבודה זרה. לפני שהרגו את בנה השביעי, בקשה ממנו: "לכו ואמרו לאברהם אבינו: אתה עקדת מזבח אחד, ואני עקדתי שבעה מזבחות!" (גיטין נו, ב) מה היתה כוונתה של אשה זו? האם התכוונה ח"ו להתגאות על אברהם אבינו, שהנה היא גדולה יותר ממנו? ודאי שלא! מה היתה אפוא כוונתה? הסביר מו"ר הג"ר חיים שמואלביץ זצ"ל, שכוונתה היתה לומר לאברהם: הנה מכח העקדה שלך, הצלחתי אני להגיע עד עקדה של שבעה מזבחות! כי אם הכח השלילי עובר בירושה, כפי שדברנו, כל שכן שהכח החיובי עובר בירושה. העקדה של אברהם אבינו עברה בירושה, שבניו לדורות קבלו את הכח להעקד, עד הדור האחרון בשואה הנוראה. הרי היה המון קידוש השם בשואה. מימות עקדת יצחק, אולי, לא היה כל כך הרבה קידוש השם כמו שהיה אצל הגרמנים, וכן אצל הקומוניסטים בברית המועצות. ישנם סיפורים רבים מאד, כמה קידוש השם היה באושביץ ובשאר המקומות של שלטון הנאציונל-סוציאליזם, שיהודים נהרגו על שמירת שבת, ועל שמירת הפיאות, ועל צום ביום הכפורים, ועל מעשי חסד זה עם זה, שנתנו את פרוסת לחמם הדלה לאחרים. וכן בממלכה החטאה השנייה, בברית המועצות, כמה קידוש השם היה, כשיהודים גלו לסיביר בגלל שמלו את בניהם, או בגלל מצוות התורה, או בגלל לימוד תורה, או בגלל שאיפה לעלות לארץ ישראל. אמנם מצד הגויים היה בזה חילול השם נורא, שראו את ישראל נתונים למשיסה, ושכביכול יד אמונתם תקיפה ח"ו. אבל מצד שני היה שם גם קידוש השם גדול, שמסרו נפשם על האמונה ועל קיום המצוות. והכל הכל - מכח הירושה שקבלנו מאברהם אבינו.

אבל צריך לדעת, שגם אם אדם מוריש כוחות לבניו - שלילים או חיוביים - זה לא נוטל את הבחירה. לכל אדם יש בחירה, להשתמש בכוחות שקבל לטובה או לרעה. שמעון ולוי קבלו נזיפה שווה מיעקב אבינו, אבל יש חילוק גדול ביניהם. בהמשך תולדות עם ישראל, כמעט איננו פוגשים את שמעון. פוגשים אותו במעשה זמרי, שם זה בצורה שלילית מאד, ופוגשים אותו במעשה טוב של מחיית עמלק בספר דברי הימים (דה"א ד, מב-מג). אבל בדרך כלל שבט שמעון לא מופיע הרבה בדברי עם ישראל.

לעומת זה לוי, כנראה תיקן את עצמו באופן משמעותי לאחר הנזיפה שקבל מיעקב. מלוי יוצאים אח"כ שלשת האחים הגדולים, משה אהרן ומרים, ואחרי זה פנחס ומתתיהו, ועוד הרבה צדיקים בכל הדורות. שבט לוי פעיל מאד בעם ישראל, הכהנים והלוויים - כולם משבט לוי. כנראה, שגם אם שמעון ולוי עמדו בהתחלה על אותה מדרגה פחות או יותר, שניהם עם

מארצנו" (שם). הכל נעשה מתוך צדקות, אבל צדקות שאיננה שקולה עד הסוף.

הרי, ששני החורבנות נגרמו ע"י חסידות יתרה שאינה במקומה. ובכל זאת, יש הבדל בין שני המקרים: במקרה הראשון - גדליה מעדיף את השלום על פני האמת; במקרה השני - ר' זכריה מעדיף את האמת על פני השלום. אומר אפוא הנביא: מתי יהיו הצומות לששון ולשמחה? אם ידעו לשפוט היטב, מתי להשתמש במידת האמת ומתי להשתמש במידת השלום; אז יתבטלו החורבנות שנגרמו ע"י שימוש מוטעה ובלתי מאוזן במידות הללו, ואז במהרה בימינו יִהפכו הצומות הללו לששון ולשמחה ולמועדים טובים, אמן.